

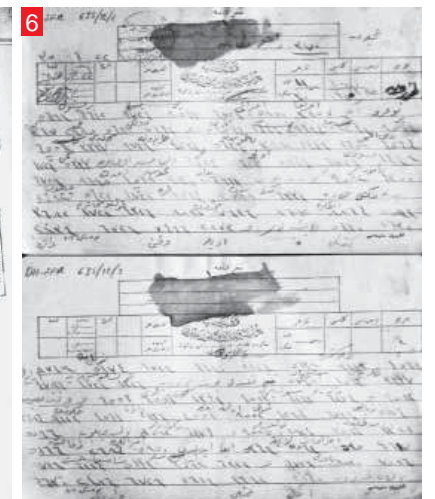
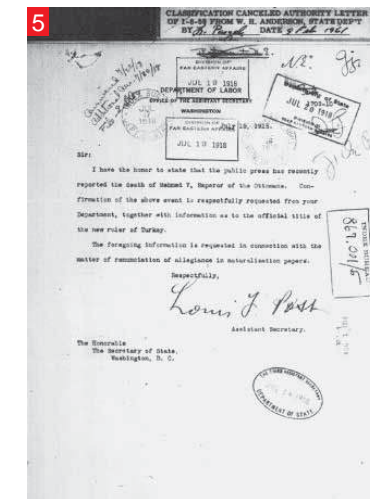
Tarihi yeniden yazdıracak belgeler

Yakın tarihin gizli kalmış veya yanlış aktarılan olaylarını gelin bir de ABD arşivlerinden okuyalım. Ulaşılan her yeni ve sansürlü belge yakın tarihin ne denli manipüle edildiğini de ortaya koyuyor.

MESUT ÇEVİKALP

► **1-** İzmir Suikastı sanıklarından Cafer Tayyar Paşa, **2-** İzmir Suikastı sanıklarından Erzincan Milletvekili Sabit Sağiroğlu, **3-** Suikast'ın tertipçisi Gürcü Yusuf, **4-** Suikastın düzenleyicilerinden Abidin Bey duruşmayı izlerken, **5-** ABD Dışişleri Bakanlığı'nın Padişah V. Mehmet Reşat'ın ölümüne dair hazırladığı bilgi notu, **6-** ABD'nin Ankara'daki Yüksek Komiseri Amiral Mark L. Bristol ile ilgili bir Osmanlı yazışması.

Yıl 1923. Henüz İstanbul hükümeti ile Ankara'daki yeni iktidar arasındaki 'gelgit'ler dinmemiş. Ankara'daki yabancı sefirler başkentlerine gönderdikleri 'gizli' ibareli mesajlarda, 'İstanbul-Ankara geriliminin sürdüğüne, yeni rejim inşasına girişen Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının ciddi dirençle karşılaşacağına' işaret ediyor. 23 Ekim 1923'te, dönemin ABD Ankara Büyükelçisi tarafından Washington'a gönderilen hususi mektupta, Mustafa Kemal ve çevresine karşı oluşan muhalefetin İstanbul hükümetini gündemde tuttuğuna vurgu yapılıyordu. Mektupta, Atatürk'ün yakın silah arkadaşlarından Refet Bele Paşa ile ABD sefaretinde yapılmış özel bir sohbete yer veriliyor. Bugün ABD devlet arşivlerinde kamuoyu bilgisine sunulan mektupta Refet Paşa, 'Mustafa Kemal Dönemi'nin uzun soluklu olmayacağını söylüyor:

- ABD Sefiri: Eğer bir Amerikan gemisi İstanbul'a gelse, Halife ile Devlet Başkanı Mustafa Kemal İstanbul'da olsa, Halife'yi kaç top atışıyla, Mustafa Kemal'i kaç top atışıyla selamlamamız gerekir?

- Refet Bele: Dolmabahçe'deki o ruhani lidere istediğiniz kadar top atın ama Mustafa Kemal'i rahat bırakın. O, sadece, işin sevimsiz tarafının ona düşmesinden kâfi derecede bedbaht ve birkaç yıl içinde tekrar tramvaya binmesi gerekebilecek bir adamdır.

Cumhuriyetin ilanından sadece 6 gün önce kayıt altına alınan bu diyalog çerçevesinde süren sohbette ABD sefiri, Refet Bele'den Mustafa Kemal ve yeni oluşumunun ne kadar muktedir olduğunu öğrenmeye çalışıyor. Refet Paşa, Atatürk ile ilgili olarak hem İstanbul-Ankara arasındaki iktidar geriliminin sürdüğünü hem de Ankara tarafında Atatürk'e ciddi bir iç muhalefet yürütüldüğünü anlatıyor. Bazı yakın tarih uzmanları, Mustafa Kemal'in cumhuriyeti fitratına uymayan ölçüde, alelacele ilan etmesinde, güçlenen iç muhalefetin etkili olduğuna değinir. Bu görüşü savunanlara göre, Mustafa Kemal cumhuriyeti ilan ederek Ankara'daki muhalefeti akim bırakmıştı. Bu iddia ne kadar doğru?

Yakın tarihle ilgili hayli eser kaleme alındı; ancak cumhuriyetin hemen öncesi ve sonrasında yaşananları Batı arşivleriyle kıyas ederek analiz eden bir çalışma pek olmamıştı. Artık elimizde tam da bu çerçevede ele alınmış önemli bir çalışma mevcut. Son 10 yılını ABD arşivlerinde geçiren Central Florida Üniversitesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Hakan Özoglu, 1918-1927 arasında yaşanan iktidar kavgasını konu edinen önemli bir kitaba imza attı.

Özoglu, çoğu ilk kez yayımlanan ABD ve İngiliz belgelerinden yola çıkarak yazdığı 'Cumhuriyetin Kuruluşunda İktidar Kavgası/150'likler, Takrir-i Sükûn ve İzmir Suikastı' adlı eserinde kısa ama hayli olaylı geçen dönemi mercek altına alıyor.

Çalışma, I. Dünya Savaşı'nda kaybeden tarafta yer alan Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunu beklediği 1918 yılıyla başlıyor. Mustafa Kemal'in ilk amaçlarını ve vizyonunu, yeni rejimin muhalefeti bastırabilmesini sağlayan olaylardan 1925 Kürt ayaklanmasını irdeliyor. İktidar kavgası ve sonuçları 1927 yılına kadar izleniyor; bu tarihte artık yeni rejim bütün muhalefeti sindiriyor, yeni Türkiye Cumhuriyeti, laik ve modernleşmeci bir Batı devleti olarak ortaya çıkıyor. 246 sayfalık kitabı önemli kılın unsurlardan biri bu zaten. 1923-1926 arasında şiddetlenen iktidar kavgası, yeni cumhuriyetin şekillenmesinde büyük rol oynuyor. İktidar, yeni rejimi inşa sürecini,

muhalefeti bastırma girişimiyle iç içe götürüyor. Özoglu'na göre, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının, yeni rejime karşı oluşan muhalefeti bastırmak için başvurduğu siyasi ve hukuki manevralar yeni devletin DNA'sını şekillendiriyor: "Ben yakın tarihin manipüle edildiği fikrini kabul ediyorum. Ama kitapta da vurguladığım gibi bu manipüle isyan, suikast ve sürgün gibi nasıl başladığı net olmayan olayların abartılmasıyla yapılıyor. Ulaştığım yeni belgeler bunu açıkça ortaya koyuyor."

Kitaptaki belgeler, bir asırdır doğru kabul edilen bazı görüşleri yeniden tartışmaya açacak nitelikte. Doç. Dr. Özoglu, Batı başkentlerinde yürüttüğü arşiv çalışmalarında özellikle 1924 yılında 'düşman işbirlikçisi' oldukları gerekçesiyle sürgüne gönderilen 150'likler ve 15 Haziran 1926'da Atatürk'e karşı tertiplenen İzmir Suikastı ile ilgili yeni bilgi ve belgelere ulaşmış. Türkiye'de pek tartışılmayan dönemi özel-

likle ele aldığı belirtiyor Özoglu: "10 yıl boyu, 13 ayrı arşivde erken cumhuriyet dönemini çalıştım. Bilinmeyen kısımlarını ortaya çıkarmaya, yanlış bilinenleri de düzeltmeye matuf bu çalışmada öyle belgeler var ki bizi yakın tarihimizi yeniden yazmaya zorluyor."

Özoglu'na kitabıyla açmak istediği tartışma konusunu soruyoruz. Şu cevabı veriyor: "1918-1927 arasındaki iktidar kavgası bizde müstakil olarak ele alınmış değil. Ben bu dönemde iktidar için yaşanan güç kavgalarının yeni rejimin laik ve radikal devrimci karakteri üzerinde büyük rol oynadığını düşünüyorum. Yani Kemalist vizyon, bugün bizim tasavvur ettiğimiz gibi Atatürk ve arkadaşlarının kafasında önceden şekillenmiş değildi. Zaman içinde Kemalistler ile muhalefetin ortaya çıktığı fırsatlar içinde devamlı yenilenen bir görüştü. Bu bağlamda, Anadolu'da 1919'daki millî hareketin, laik bir cumhuriyet kurma

amacına ulaşınca kadar durmayacağı şeklindeki genel kabul gören duruş, sorgulanabilir ve sorgulanmalıdır. Tarihçiler 'şayet' sorusunu sormalı. Şayet Sultan Vahdettin, 1920'de Ankara hükümetini meşru hükümet olarak kabul etse ve ülkeden gitmese, ne olurdu? Şayet Enver ve Talat paşalar öldürülmeseler ve Türkiye'ye geri dönseler, ne olurdu? Şayet son halife II. Abdülmecit Ankara'ya daha faydalı olsaydı, ne olurdu? Şayet Meclis'teki muhalefet (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası) daha sağlam olsa, ne olurdu?"

Hakan Hoca, önemli bir noktanın altını çiziyor ve Mustafa Kemal ve yakın silah arkadaşlarının iki muhalif cepheye karşı birden mücadele verdiğini hatırlatıyor. Bir yanda İstanbul'daki hükümet, halife ve monarşi destekçileri, diğer tarafta Kurtuluş Savaşı'nda Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer alıp, şekillenmeye başlayan iktidarın ardından muhalefete koyulan eski silah arkadaşları. Özoğlu'na göre, Mustafa Kemal ortaya çıkan fırsatları (150'likler olayı, Şeyh Sait İsyanı ve İzmir Suikastı gibi) iyi kullanarak İstanbul'un yanında Ankara'daki muhalifleri bastırıyor.

Peki, saltanatın kaldırılmasında iktidar kavgası rol oynadı mı? Resmî tarih, saltanatın Kurtuluş Savaşı'ndan sonra toplanan barış konferansında Türkiye'nin çift başlı temsil edilmesini (Ankara ve İstanbul hükümeti olarak) önlemek için kaldırıldığına yer verir. Hoca bu noktada farklı düşünüyor. Mustafa Kemal Paşa'nın, saltanatı, kendine karşı muhalefeti sürdüren İstanbul hükümetini etkisiz hâle getirmek için kaldırdığını aktarıyor: "Eğer Vahdettin Ankara'yı meşru olarak tanısaydı Kemalist hareket meşruti monarşiyi sadık kalabilirdi. Mesela Refet Paşa'nın İstanbul hükümeti temsilcisi Ahmet İzzet Paşa'ya verdiği bir mektupta –saltanatın kaldırılmasından 10 gün önce– Sultan'ın Ankara'nın otoritesini tanımasını ve Ankara'ya İstanbul hükümetini lağvetme yetkisini vermesini istiyor. Vahdettin bunu kabul etmediği için saltanat kaldırılıyor."

Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Osmanlı hanedanını da yeni rejim için tehlikeli gördüklerini söylüyor Özoğlu: "Halifeliğin kaldırılmasındaki amaçlardan biri de Osmanlı hanedanından kurtulmaktı. Hanedan mensupları Ankara'daki cumhuriyet rejimi için doğal bir tehlike olarak görülüyordu. Mustafa Kemal de Osmanlı hanedanına güvenmiyordu. ABD arşivlerinden çıkardığım bir belgeye göre; Mustafa Kemal, Şeyh Ahmet Senusi'ye Ankara'yı özmesi ve yurtdışında kalması şartıyla halifelik konusunda destek vereceğini söylüyor. Ancak Şeyh Senusi bu teklife sıcak

bakmıyor."

'Cumhuriyetin Kuruluşunda İktidar Kavgası'nda uzunca işlenen bir diğer konu 150'likler olayı. Bugüne kadarki genel kabul, 23 Nisan 1924'te Bakanlar Kurulu ve Türkiye Büyük Millet Meclisi oturumuyla saptanan bu isimlerin düşmanla işbirliği yapıp vatana ihanet ettikleri yönündeydi. Hakan Hoca, gün yüzüne taşıdığı yeni belgeler ışığında sürgün listesinin yeni iktidar tarafından muhalifleri bastırmak için gayri

Doktorası Osmanlı Kürtleri üzerine

İstanbul Üniversitesi Sosyal Antropoloji Bölümü mezunu Doç. Dr. Hakan Özoğlu 1987'den beri ABD'de yaşıyor. 20 yıldır ABD, İngiltere ve Fransa arşivlerinde cumhuriyet dönemine dönük çalışmalar yürütüyor. 'Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Kürt Milliyetçiliği' başlıklı doktora tezini bu arşivler üzerinden hazırladı. 1997–2007 arasında Chicago Üniversitesi Ortadoğu Dilleri ve Kültürleri Bölümü'nde dil ve kültür dersleri verdi. İlk kitabını 2005'te 'Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği' başlığıyla çıkardı. Hâlen Central Florida Üniversitesi'nde Ortadoğu Çalışmaları Direktörlüğü'nü yürütüyor. 'Cumhuriyetin Kuruluşunda Güç Kavgası: 150'likler, Takrir-i Sükûn ve İzmir Suikastı' isimli eser ikinci kitabı.

ciddi ve özensiz bir şekilde hazırlandığını, sürgüne yollananların içinde vatana ihanet etmeyenlerin de yer aldığını vurguluyor: "150'liklerin seçimi tamamen tesadüfi oluyor. Meclis'teki ilk görüşmede milletvekilleri kendine rakip gördüğü isimleri bu listeye eklemeye çalışıyor. Neticede acele ile bir liste elde ediliyor. Geride kalanlara gözdağı vermek maksadıyla fütursuzca hareket ediliyor."

Doç. Dr. Özoğlu, Mustafa Kemal ve yeni rejimin hazırlanan 150'likler listesiyle Ankara ve İstanbul'daki muhalif kanada darbe vurmaya çalıştığını, bunda da başarılı ol-

duğunu aktarıyor. 150 kişi arasında Ankara'daki yeni rejimi destekleyen, Atatürk'ün yakınında bulunmuş isimlerin de yer almasına dikkat çekiyor: "3'te 2'sini Çerkezlerin oluşturduğu listenin önemli tarafı, içindeki isimlerin İttihat Terakki Cephesi (İTC) karşıtı olmaları. Yani Ankara'ya muhalif olan İstanbul hükümeti mensupları aslında Ankara'daki özgürlük mücadelesinden çok, bu mücadeleyi yürüten grubun İTC bağlantısını desteklemiyor. Damat Ferit Paşa grubu Ankara mücadelesini İTC'nin iktidarı yeniden ele geçirmek için yaptığı bir siyasi manevra olarak görüyor ve bu yüzden karşı çıkıyor. Yani İTC ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasındaki çekişme bu açıdan da sürüyor."

Kitapta sunulan yeni belgelere göre, Ankara hükümeti 150'liklerin arasına ajanlar sızdırıp, muhalifleri sürgünde oldukları yıllar boyunca da izlemiş: "Yine Emniyet Genel Müdürlüğü arşivlerine göre, listedeki bazı isimler Ankara'ya para karşılığı ajanlık yapmış, sürgündekileri gammazlamış. Mesela ajanlardan biri 'Serbesti Gazetesi' sahibi Mevlânâzâde Rıfat. Gazeteci Rıfat, Kürt milliyetçileri içinde önemli bir yere sahip. Ancak sürgünde Ankara hesabına çalışıyor ve arkadaşlarını gammazlıyor."

Özoğlu'nun mevcut kabulleri sarstığı bir diğer konu da Şeyh Said İsyanı. Bugüne kadar yazılanların ekserisinde isyan, Şeyh Said ve ona destek verenlerin yeni cumhuriyet ve Mustafa Kemal'e karşı seriat talebiyle kalkışması olarak geçer. Ankara hükümeti isyanı bastırır ve Şeyh Said ile isyanın önde gelenleri idam edilir. Özoğlu'ndaki yeni belgeler isyanın ortaya çıkışı ve bastırılmasıyla ilgili ciddi soru işaretleri oluşturuyor. Buna göre, ABD, İngiliz ve Fransız makamları patlak veren isyanı resmî kayıtlarına ilk başta Ankara'nın muhalifleri bastırma operasyonu olarak kaydetmiş. İlerleyen günlerde de Ankara'nın isyanı abartarak manipüle ettiği not edilmiş. Özoğlu, Batı arşivlerinde isyanda Ankara'nın rolü olduğunu belirten birçok belge gördüğünü aktarıyor. Batılı sefirlerin isyanın farklı yönlerini konu eden raporlarından da söz ediyor: "Mesela ABD arşivlerinde bulunan bir belgede, Şeyh Said İsyanı'nın maliyeti veriliyor. Bu zamana kadar üzerinde spekülasyon yapılan bir konuydu. Belgeye göre isyanın maliyeti o zamanın parası ile 30 milyon lirayı buluyor. Bu, o yılın bütçe açığına denk gelecek kadar büyük bir meblağ."

Acaba isyanda Ankara'nın dahil var mıydı: "Ben isyanın bizzat Ankara tarafından tasarlandığını düşünmüyorum. Ancak ayaklanmayı abartma konusunda elinden geleni yapıp, Terakki Perver mensuplarını

siyaseten etkisiz hâle getirdiğini düşünüyorum. Ulaştığım mahkeme kayıtları ile siyasi yazışmalar söz konusu etkisizleştirme hareketini açıkça ortaya koyuyor." Takrir-i Sükûn kanunu ile muhalefetin susturulduğu daha önce de yazılmıştı. Kitapta bu sürecin nasıl ilerlediği, muhaliflerin nasıl susturulduğu daha ayrıntılı belgelerle gözler önüne seriliyor. Hangi yasalar niçin çıkarıldı? Nasıl kullanıldı? Bunlar belgeleriyle anlatılıyor. Mesela mahkemenin yedek savcısı Avni Doğan, gazetecileri susturmak için Şeyh Said'den onları suçlamasını istiyor. Buna karşılık kendisine Edirne'ye sürgün edilerek, cezasının hafifletileceği vadeliyor. Gözden kaçan bu ayrıntı teferruatıyla anlatılıyor çalışmada.

Özoğlu'nun ortaya çıkardığı bir değer belgeye göre, Refet Paşa ve Rauf Bey, Bolşeviklerin düzenlediği gizli bir toplantıda meşruti monarşi hakkında konuşma yapıyor. Osmanlı devlet adamlarından oluşan ve halifeliği geri getirmek isteyen bir komitenin de hazır bulunduğu toplantıda Ankara'nın yanlış yolda ilerlediği ifade ediliyor.

Kitapta İzmir Suikastı ile ilgili olarak mahkemeye katılan ABD'li gözlemcilerin tutanaklarına yer veriliyor. ABD'li gözlemciler, suikast girişiminin ardından kurulan mahkemeyi Rusya'daki 'Çeka Mahkemeleri'ne benzetilip yeni rejimin İTC gibi muhalif olma ihtimali bulunan grupları dahi ekarte etmeye çalıştığını not ediyor. Özoğlu, ABD arşivlerindeki bu ayrıntılı tutanakları Türkiye'de yayımlanan tutanaklarla karşılaştırmış. Mahkemede geçen birçok diyalogun Türkiye'deki metinlerde silindiğini fark etmiş. Daha doğrusu sansürlenmediğini. İşte Türkiye'deki metinlerde yer almayan bir diyalog:

"- Mahkeme hâkimi: Mesleğiniz nedir?"

- Suçlanan Saruhan (Manisa) Milletvekili Abidin Bey: Eski milletvekiliyim, sizin gibi katil değilim!"

'Cumhuriyetin Kuruluşunda İktidar Kavgası', yakın tarihimize dair birbirinden önemli yeni belgeler sunmasının yanında, mevcut kabullere karşı takındığı sorgulayıcı ve eleştirel tavrıyla da ciddi tartışmalara kapı açacağına benziyor. Bizden söylemesi. ■

e-mail: m.cevikalp@aksiyon.com.tr

► Ağustos 1920'de Paris Barış Konferansı'na giden Osmanlı heyeti. Soldan sağa; Danıştay Başkanı Rıza Tevfik, Damat Ferit Paşa (fesli), Eğitim Bakanı Hadi Paşa ve Bern Sefiri Reşat Halis. 1924'te bu dört kişi diğer 150'liklerle birlikte vatandaşlıktan çıkarıldı.

Refet Bele, ABD'lilere Mustafa Kemal karşıtı oluşumu ifşa etmiş

ABD arşivlerindeki 867.00/1786 sayılı 25 Mart 1924 tarihli bir rapora göre, Refet Bele Paşa, halifeliğin kaldırılıp hanedanın yurtdışına sürülmesine değil ama zamanlamasına karşı. ABD elçiliğinde görevli Constaine Brown ile bir sohbetinde 'böyle büyük bir manevranın 1922'de saltanat kaldırıldığı zaman yapılması gerektiğini' söylüyor: "Şimdi yeni halifeyi seçtik, halife ve hanedan için ülkedeki genel görüş olumlu. Kendisi uygunsuz bir şey yapmadı. Bence ölüncüye kadar makamında kalması gerekirdi. Öldükten sonra hanedan yurtdışına çıkarılabilir." Görüşmenin ardından elçilik yetkilisi Brown rapora şu notu ekliyor: "Refet Paşa'nın kibirli hâline bayagi şaşırıldık. Bize şunları söyledi: Şimdilik ülkedeki bazı iyi insanların arka planında kalması iyi. Herhangi bir şey olursa bu insanlar idareyi ele alabilecek durumda olmalı." Doç. Dr. Özoğlu, Refet Paşa'nın bu söylemiyle Mustafa Kemal'e karşı bir oluşumu ima etmiş olabileceğini ifade ediyor.

Rauf Orbay'dan ABD'li Ticaret Komiseri'ne: "Musul bizim olacak"

ABD arşivlerinde 867.00/1681 sayılı 7 Haziran 1923 tarihli bir başka belgede dönemin ABD Elçiliği Ticaret Komiseri Jullian Gillespie'in Musul müzakereleri sürdüğü günlerde Rauf Orbay ile yaptığı görüşmeye yer veriliyor. Gillespie belgenin bir bölümünde Orbay'ın özgüven içinde şu sözleri naklettiğini yazıyor: "Rauf Orbay'a 'Musul konusunda ne olacak?' diye sordum. Rauf Bey 'Musul Türk kalacak' diye cevap verdi. 'Nasıl?' dedim. İngiltere ile bu sorunun bir yıl içinde çözülmesi konusunda mutabakata varacağız. Sana şu kadarını söyleyebilirim, bir yıl sonra Musul Türkiye'nin olacak. Biz asker göndermeyeceğiz. Araplar arasında adamlarımız vasıtası ile problem de

çıkarmayacağız. Musul'u ne zaman istersek o zaman alabiliriz. Irak'ın şimdiki başbakanı benim çok iyi arkadaşlarımdan biri. Zamanı geldiği zaman o görevini yapacak. Musul Türk kalacak." Aynı görüşmede Gillespie, Rauf Bey'e Abdülhamid'in mirası konusunu da soruyor. "Hükümetimiz Türkiye toprakları haricindeki miras taleplerini tanır ama dâhilindekileri tanımıyoruz." cevabını alıyor. Yani "Türkiye dâhilindeki mal, mülk, arazi taleplerini tanımıyoruz ama Türkiye toprakları haricinde kalan taleplerin bizim için bir mahzuru yok" demeye getiriyor. O zamanlarda II. Abdülhamid'in mirasçısı Sultan'ın özel arazileri olduğunu iddia edip, bunları geri almak için Ankara'dan talepte bulunuyordu. ABD görevlisi Rauf Orbay'dan hükümetin bu konu hakkındaki tutumunu öğrenmeye çalışıyor.

ABD, halifeliğin kaldırılacağını önceden biliyordu"

Aynı arşivlerin 867.00/1776 sayılı 25 Şubat 1924 tarihli raporuna göre, halifeliğin kaldırılacağı bir hafta öncesinden Washington'a bildiriliyor. ABD'nin Ankara'daki Yüksek Komiseri Amiral Bristol, bir askerî ataşesinin raporunu ABD Dışişleri Bakanı'na gönderiyor. Raporunda "Mustafa Kemal 15-22 Şubat 1924 tarihleri arasında İzmir'de generalleri ile görüştü. Fransızları n iddiasına göre, bu toplantıda çok önemli birkaç konu konuşuldu. Bunlar arasında halifeliğin kaldırılması da var. Fransızlara göre, Mustafa Kemal kesin karar vermiş durumda, halifeliği kaldıracak. Halifelik makamının kendi gücüne bir potansiyel rakip olduğunun farkında. Bu toplantının sebebi ordunun bu hamle karşısında kendisine sadık kalacağından emin olmak. Fransızlar, bu teminatın kendisine İzmir'de verildiğini söylüyor. Anlaşıldığı kadarıyla Mustafa Kemal ordu komutanları ile bu konuyu Ankara'dan ve Meclis'ten uzak bir yerde müzakerelere etmeyi arzu etmiş."